

Блашук Світлана
(Київ)

«З ІСТОРІЇ ПІДГОТОВКИ АКАДЕМІЧНОГО ВИДАННЯ “РУСЬКОЇ ПРАВДИ”». ЗАМІТКИ В. П. ЛЮБИМОВА

В сучасній гуманітаристиці спостерігається ряд позитивних тенденцій, одна з яких стосується історичної персоналістики. Попередній період замовчування великої кількості діячів залишився в минулому. Проте, залишається значна кількість незвіданих та нерозкритих сторінок. Звісно, ми не можемо ігнорувати той факт, що багато тем, про які раніше і не згадували дослідники, уже описані та проаналізовані, багато забутих імен «повернулося в історію». Однак, поряд з такими прогресивними позитивними тенденціями, іноді з поля зору дослідників залишаються певні сюжети та персоналії. Напевно, саме одним з таким моментів можна вважати роботу В. П. Любимова (1883 – ?) стосовно дослідження «Правди Руської» та й власне постать самого історика. В даній студії ми повернемося саме до цієї теми, щоб показати, що робота вченого в цій царині була продуктивною та значимою для розвитку наукової думки ХХ ст. і залишила помітний слід в історіографії. Без перебільшення можна сказати, що саме цей вчений зробив найбільше при підготовці до академічного видання «Правди Руської», проте особисто про нього відомостей у дослідників дуже мало, адже навіть в енциклопедичних та довідкових виданнях інформація про нього відсутня.

Ім'я В. П. Любимова згадують мимохідь, коли мова йде про академічне видання «Правди Руської», що було підготовлено колективом учених АН СРСР та вийшло за редакцією Б. Д. Грекова. Основний тягар цього видання – в теоретичній та фактично і практичній роботі над текстами (опрацювання, класифікація, поділ на статті, правила передачі) – було покладено на В. П. Любимова, як на найбільш досвідченого та найкращого фахівця з даної проблематики.

Радянська історична література небагатослівна в оцінці творчого шляху В. П. Любимова, за винятком згадок про нього С. Н. Валка¹. В першу чергу це пов'язано з тим, що особисті документи В. П. Любимова не збереглися. Невідомо, що трапилося з його особистим архівом, оскільки слідів його не віднайдено, мало того – невідома навіть дата смерті вченого. Л. Черепнін зазначав, що «велику монографію про походження пам'ятника («Правди Руської» – С. Б.) готував В. П. Любимов»². І хоч місце її знаходження не з'ясовано, «ним було написано дуже багато і Археографічній Комісії слідувало би зацікавитись його архівом»³. Проте ми більш чим впевнені у тому, що дієве зацікавлення стосовно його архіву так і не виникло, або ж цей архів просто був знищений чи ж його взагалі не існувало (однак це найменш вірогідно, враховуючи обсяг робіт вченого). Його титанічна праця при підготовці академічного видання «Правди Руської» не оцінена та недосліджена, і можна сказати, залишилася в тіні його сучасників та колег. Утім, матеріали, які були в руках історика, не могли зникнути безслідно, його особисті записи та нотатки були б цікавими та інформативними для сучасних дослідників при реконструкції не лише поглядів історика, а й загальноісторичних умов. Віднайдені лише окремі документи які належать ученому та зберігаються в особових фондах інших істориків, зокрема, С. Н. Валка, А. М. Насонова, С. В. Юшкова. За цими матеріалами легко

простежити та проаналізувати ситуацію, що склалася з академічним виданням «Правди Руської»⁴. Звісно до них потрібно підходити з обережністю та аналізувати всі можливі нюанси, проте у інформаційному значенні вони дають дуже багато сучасному досліднику.

Особливо цікавими є документи з фонду С. Н. Валка, який, готуючи свою «Історіографію Руської Правди»⁵, збирав всі матеріали пов'язані з даною проблематикою. У фонді С. Н. Валка міститься кореспонденція В. П. Любимова до С. Н. Валка⁶, копія листа Археографічної Комісії В. П. Любимову з пропозицією приєднатися до роботи Підкомісії з підготовки до видання «Правди Руської»⁷, копія листа М. Ф. Лаврова до В. П. Любимова⁸; замітка В. П. Любимова «З історії академічного видання «Правди Руської»», що була написана ним, очевидно, на прохання С. Н. Валка⁹; лист В. П. Любимова С. Н. Валку з відповіддю дослідника на рецензію С. В. Юшкова на другий том академічного видання¹⁰; бібліографічні матеріали, зібрані В. П. Любимовим про академічне видання «Правди Руської» (його роботи, рецензії, відзиви, повідомлення)¹¹.

Як бачимо, завдяки С. Н. Валку сьогодні дослідникам доступні окремі документи В. П. Любимова. І хоча їх дуже мало, втім вони є цінними та значущими для історіографії «Правди Руської». С. Н. Валк вочевидь збирав ці документи не просто так, а як джерело для своїх власних історіографічних розвідок.

Зазначимо, що зацікавлення давньоруською юридичною пам'яткою зародилось в молодого дослідника на семінарах М. Богословського в стінах Московського університету і не зникло до кінця його життя. Прослухавши курс академіка М. М. Богословського, який наголошував на винятковості даної пам'ятки та чітко показував, що дана проблематика стоїть на досить хисткій (не розробленій) основі, підштовхнув молодого дослідника розпочати власні наукові пошуки фактично з нуля.

Як вчений і педагог М. М. Богословський ніколи не протиставляв наукову діяльність і педагогічну. Виступаючи в 1926 р. на засіданні АН СРСР, він говорив: «справжня наукова освіта може бути лише там, де твориться наука, де здобувають нові наукові надбання»¹². Відомий дослідник В. І. Пічета в листі до вдови М. М. Богословського писав, що вчений був людиною великого таланту, своїми лекціями та семінарами вчив мислити та показував, як саме потрібно працювати¹³. Наводячи ряд прикладів використання «Правди Руської», М. М. Богословською робить обмовку: «передбачити і показати ті випадки, в яких історик повинен буде звертатися до неї за відомостями або доказами – неможливо. Це залежить від особистих талантів і винахідливості кожного: геніальні дослідники якнайдавніших епох грецької або римської історії іноді по декількох уцілілих стрічках творили стрункі гіпотези і воскрешали цілі картини тогочасного життя»¹⁴.

Академік М. М. Богословський відносився до викладацької роботи з великою відповідальністю¹⁵, йому бездоганно вдавалося зацікавити та розвивати наукові здібності студентів, що звісно і позначилось на їх ініціативності та стимулювало самостійні наукові пошуки. Семінар з «Правди Руської» був призначений для студентів початківців, однак з-поміж першокурсників були не тільки вчорашні гімназисти, а й зріліші студенти, що пройшли раніше курс на інших факультетах. Проте, для всіх семінар М. М. Богословського давав надзвичайно багато. В різні роки його слухачами були Н. М. Дружинін, М. М. Тихомиров, В. П. Любимов та ін. Тут варто згадати, що відомий дослідник середньовічної історії та «Правди Руської» М. М. Тихомиров під час свого навчання в Московському університеті відвідував семінари М. М. Богословського з Псковської Судної грамоти, і зауважив, що цей семінар став своєрідним етапом його наукового зростання і відзначив, що саме тоді у нього зародився інтерес до джерелознавства¹⁶.

Не виключено, що саме М. М. Богословський вплинув і на наукові зацікавлення В. П. Любимова. Він, як справжній історик, розпочав роботу з архівосховищ, поставивши собі за мету самостійне наукове опрацювання вже відомих списків та віднайдення нових. При цьому молодий дослідник в процесі роботи відпрацьовував власну методику опрацювання списків джерела. М. М. Богословський, побачивши значний науковий потенціал свого учня, всіляко сприяв та допомагав йому, саме він запропонував залучити його до роботи в Підкомісії з підготовки до видання «Правди Руської», розуміючи наскільки такий крок важливий для подальшої роботи дослідника, а також розуміючи і те, що така самовіддана робота принесе немало користі і для розробки даної проблематики. Варто хоча б згадати той факт, що, будучи важко хворим, В. П. Любимов не залишав своєї роботи та продовжував наукові пошуки.

Перші наукові спостереження В. П. Любимова стосувалися Троїцького списку¹⁷, якому він надавав перевагу перед іншими. Уже у цьому дослідженні було закладено принципи, які в майбутньому дослідники візьмуть за основу при підготовці академічного видання. В навчальному виданні, яке вийшло в 1934 р. за редакцією Б. Д. Грекова, також були використані наукові розробки В. П. Любимова, та вперше введено до наукового бігу Троїцький список¹⁸. Надалі робота історика проходила в рамках підготовки академічного видання, зокрема окрему розвідку історик присвятив коротким спискам «Правди Руської»¹⁹ та деяким спірним питанням²⁰. Говорячи про погляди дослідника стосовно давньоруської юридичної пам'ятки, повернемося до підготовки академічного видання, адже всі позиції історика знайшли своє відображення в цьому проекті.

З листів В. П. Любимова чітко видно, що процес підготовки академічного видання «Правди Руської» був досить складний та тривалий, адже, можна сказати, що офіційно роботи було розпочато ще наприкінці 1920-х рр.²¹ Довгий час, за словами академіка Б. О. Рібакова: «Студенти-історики, як і студенти-археологи, теж не цікавились ні Київською Русю, ні давниною взагалі, вважалося, що це «втеча від сучасності», що вивчати слід лише події, які відбувалися позавчора. Утім, дослідники не припиняли свої пошуки та наукові дослідження. На той момент вони стикалася з нерозумінням з боку правлячих кіл і тому були змушені, у більшості випадків, самостійно продовжувати роботу, очікуючи того моменту, коли ситуація зміниться. Б. Д. Греков в 1936 р. писав про цю ситуацію наступне: «В. П. Любимов працює над Руською Правдою не менше 15 років, не надруковані його роботи були лише тому, що інтерес до Правди Руської загострився лише в останні роки»²².

У 1924 р. питання про нове видання пам'ятки частково порушувалось у Москві на засіданні секції російської історії Інституту історії, коли В. П. Любимовим було прочитано доповідь про Троїцький список «Руської Правди»²³. Утім, за словами доповідача, хоча всі присутні на чолі з головоючим М. М. Богословським розуміли значення та «першочерговість» проблеми, однак, «ні у Москві, ні у Ленінграді ніяких значних кроків не робили»²⁴.

Роботи активізувалися в 1928 р., коли було створено спеціальну Підкомісію з підготовки до видання «Правди Руської». У листопаді 1928 р. за поданням М. М. Богословського до роботи Підкомісії було залучено його учня В. П. Любимова²⁵. 14 листопада 1928 р. йому було направлено лист з АК АН СРСР, де повідомлялось, що він є членом Підкомісії. До роботи над виданням Підкомісія залучила кращих дослідників цієї пам'ятки. Проте, у своєму плані робіт В. Любимов відмічав, що не дивлячись на такий «зірковий» склад Підкомісії, «лише двоє були зайняті безпосередньо роботою з підготовки текстів – Є. Ф. Карський та В. П. Любимов і з них Є. Ф. Карський займався лише Синадальним списком»²⁶. Решта роботи було покладено саме на В. П. Любимова.

Невдовзі Підкомісія перестала існувати, точну дату її розпуску важко встановити. Посилаючись на спогади В. Любимова, можна припустити, що це відбулося навесні 1929 р., можливо 6–7 березня 1929 р.²⁷

Потреба активізувати дії стосовно видання «Правди Руської» виникла під час підготовки до святкування 200-річчя віднайдення пам'ятки²⁸. В нашому дослідженні своєрідну точку відліку повернення до роботи над академічним виданням ми поставимо за допомогою В. П. Любимова, звертаючись до його спогадів. Він зазначив: «21 липня 1933 р. Б. Д. Греков повідомив, що АН СРСР планує самостійно видавати Правду Руську»²⁹, тобто без участі АН УРСР, оскільки роботу в Україні проводив С. В. Юшков. Уже 15 жовтня з В. Любимовим було офіційно підписано угоду щодо його участі в проєкті видання «Правди Руської»³⁰.

Отже, в 1933 р. з ініціативи дирекції Інституту історії було знову розпочато роботу, до якої, в першу чергу, були залучені В. П. Любимов, І. І. Яковкін, М. Ф. Лавров, Г. Є. Кочин, М. М. Тихомиров, запрошували С. В. Юшкова³¹, тобто всі ті, хто активно працювали в Підкомісії з підготовки до видання «Правди Руської». Попередньо пророблена робота слугувала певним керівництвом для всіх співробітників.

Протягом 1934–1935 рр. вчені займалися класифікацією відомих та віднайдених списків для видання, що готувалось³². Відразу потрібно відмітити, що робота над академічним виданням наприкінці 1930-х рр. протікала без перешкод і певних негараздів, просувалась досить швидко та продуктивно, адже на 17 квітня 1935 р. В. П. Любимов вже подав на розсуд колег випрацьовану класифікацію списків «Правди Руської», а восени того ж року доповнив схему нововіднайденими списками³³. Зі спогадів В. П. Любимова видно, що дослідник не припиняв своїх наукових пошуків та досліджень і після ліквідації Підкомісії з підготовки до видання «Правди Руської». Він працював в московських архівосховищах на предмет віднайдення нових списків. Тому, на сьогодні у нас не викликає подиву той факт, що В. П. Любимов так швидко після офіційного повернення до роботи над виданням виніс на розсуд колег певні результати та узагальнення.

25 червня 1935 р. в Москві на квартирі у В. П. Любимова відбулася неофіційна нарада з питань, що стосувалися академічного видання «Правди Руської» у складі Б. Д. Грекова, М. Ф. Лаврова, М. М. Тихомирова та В. П. Любимова³⁴. На цій нараді був узгоджений план дій на найближчий час. Кожен з дослідників виконував певну частину роботи, проте основний та найвідповідальніший тягар ліг на плечі Б. Д. Грекова та В. П. Любимова. Перший як керівник групи перевіряв та узгоджував всі напрацювання, але найголовніше вміло, чітко та продумано керував роботою. Саме завдяки його керівництву стало можливим повернення до цього проєкту. Другий займався виключно науково-дослідною роботою, будучи висококваліфікованим джерелознавцем та текстологом, працював з оригіналами документів, виробив принципи класифікації та поділу тексту на статті, тобто, взяв на себе основний науковий тягар.

На момент початку активної роботи у розпорядженні Інституту історії вже була праця В. П. Любимова з нової класифікації списків³⁵. Сам історик вважав свою роботу лише попереднім, незакінченим дослідженням, утім саме ці міркування лягли в основу класифікації в академічному виданні. При підготовці до друку текстів «Правди Руської» історики ще мали провести величезну пошукову роботу з подальшого віднайдення списків та встановлення їх взаємовідношень. Всього було віднайдено більше ста списків. Після виключення зайвих (пізніх та копій), їх залишилося 88, які і були використанні у виданні. Основних списків було відібрано 15: 2 Коротких і 13 Поширених. Решта списків приводилися у варіантах, редакція прагнула перш за все відобразити всі різночитання, які змінюють сенс того чи іншого тлумачення. Ці ж 15 списків планувалося надрукувати

фототипічним способом у другому томі, для зручності дослідників. Нагадаємо, що на той час коментарі планувалося розмістити в третьому томі, а фотознімки у другому – для більшої зручності при використанні.

До вирішення всіх важливих питань дослідники підходили з обережністю. Саме цим пояснюється ряд особливостей видання. Одним з першим вирішувалося питання класифікації списків. На засіданнях відстоювалася думка, що в основу класифікації списків має бути покладена історія тексту «Правди Руської». Б. Д. Греков тут проявив неабияку обережність, наголошуючи, що «будь-яка історія тексту буде на 50 % побудована на гіпотезах, тому вона не буде міцною основою для нашої роботи»³⁶. Класифікація В. П. Любимова була побудована на формальних ознаках і мала стати, на думку Б. Д. Грекова, основою для майбутньої історії тексту «Правди Руської». При цьому Б. Д. Греков відмітив: «якщо ми чекатимемо ідеального вирішення проблеми, то ми ніколи не зможемо видати нашу роботу»³⁷.

Згідно думки В. П. Любимова погляди попередників, тобто класифікації М. В. Калачова та В. І. Сергєєвича, не дають можливості уявити та простежити історію тексту «Правди Руської». Інша справа була з класифікацією С. В. Юшкова, яка на середину 1930-х рр. в науковій літературі була найновішою. Утім відмітимо, що вказана класифікація не була оригінальною, за винятком однієї четвертої редакції, а являлася поєднанням різних частин з класифікацій М. В. Калачова та В. І. Сергєєвича та містила безліч фактичних помилок. Класифікація, запропонована В. П. Любимовим, була побудована по-іншому: на системі сімей і груп³⁸. Ця система часто застосовувалася при дослідженні пам'яток, які дійшли до нас в багатьох списках, та дає великі можливості дослідникам для побудови чіткої історії тексту. У такій схемі в однаковій мірі враховуються всі види списків, незалежно від того, визнають той чи інший вид редакцією, чи вважати, що він утворився в історичному процесі в результаті ненавмисних змін та трансформацій. З іншого боку, за такої схеми можна більш вільно розмістити в класифікаційній структурі різні види, виходячи лише з наміченої історії тексту³⁹.

В запропонованій класифікації всі списки поділені на дві групи, які представляють дві основні редакції: Короткі та Поширені⁴⁰. Списки Скороченої редакції віднесені В. Любимовим до Поширених. Поширені списки в свою чергу поділялись на три групи: Синодально-Троїцьку, Пушкінську і Карамзінську. Перші дві групи названі за основними давніми списками. До третьої групи віднесені списки того типу, які відомі були М. В. Калачову та в літературі за Карамзінським списком, і, не дивлячись на те, що основними в цій групі інші списки, а Карамзінський наводиться лише у варіантах, назва групи задля наукових традицій залишилася Карамзінська. В межах кожної групи списки поділяються на види, а певні види – на підвиди. Назви списків «Правди Руської», які були відомі М. В. Калачову, збережено; назви решти списків дані за тими ж традиціями. Особливу увагу дослідники також приділяли т. зв. Татищевським спискам⁴¹.

Рецензенти видання прагнули з найбільш об'єктивної точки зору детально вивчити принципи класифікації та висловили власні думки з цього приводу. Всі одноставно висловились, що проблема класифікації списків «Правди Руської» – одна з найважливіших проблем вивчення історії виникнення її тексту як пам'ятки, що складалася протягом багатьох століть та пройшла велику еволюцію видовізнавчості⁴². Рецензентами відмічено й те, що по суті В. П. Любимов не придумав нічого нового, він лише повертається до тобінського ділення на Коротку та Поширену редакцію. Це ж саме писав в 1906 р. М. О. Рожков: «за усталеними поглядами в літературі – нам слід розрізняти два види Правди Руської – Коротку і Поширену»⁴³. Цього притримувався і І. А. Стратонов⁴⁴ та Є. Ф. Карський⁴⁵.

Свій внесок учений залишив і в поділі «Правди Руської» на статті. В. П. Любимов пропонував в основу ділення на статті покласти вказівки самого документа, тобто кіноварні заголовки і заголовні літери та розділові знаки в рукописі⁴⁶. Дослідник практично здійснив свою ідею. У проведеній роботі ним за основу було взято список з найбільшою кількістю кіноварних літер, що спрощувало йому завдання. У тих місцях рукопису, де текст явно вказував на ту чи іншу окреслену норму, він звертався за допомогою до інших списків, і таким чином ним вироблено досвід ділення «Правди Руської» на статті на основі вказівок самому рукопису. Дослідники кожен список «Правди Руської» вважали абсолютно самостійним пам'ятником і прагнули відтворити його в точній відповідності з розумінням цього пам'ятника особою, що його переписувала або його складала. У різних списках «Правди Руської» заголовки різні і по-різному вони розставлені, при цьому в одних списках цих заголовків більше, в інших – менше. Навіть у списках однієї групи, коли у них весь зміст пам'ятника виявляється дуже близьким один одному, заголовки і кіноварні літери не відповідають один одному.

Зазначимо, що дослідники одноставно підтримували думку про пізню появу кіноварних заголовків, оскільки таких заголовків немає у списків Короткої редакції, і про те, що переписувачі часто по своєму змінювали їх. Це дає підставу прийти до наступного висновку відносно ділення «Правди Руської» на статті за ознаками кіноварних заголовків: такий принцип допустимий лише при виданні окремих списків «Правди Руської», як самостійних пам'ятників, але в тих умовах, коли є чітка впевненість в існуванні єдиної основи у всіх списках «Правди Руської» Поширеної редакції і про єдність їх змісту, в таких умовах принцип ділення на основі кіноварі неприйнятний. Всі списки поширеної редакції єдині в своїй основі, виходять з єдиного джерела. Грунтуючись на цій єдності всіх списків Поширеної редакції, дослідниками і вносилося припущення про єдину нумерацію статей для всіх списків «Правди Руської», що диктується зручністю. За основу такого ділення на статті і єдиної їх нумерації було взято Троїцький I список, при цьому зазначаючи, що Синодальний список різко відрізняється від решти списків Поширеної редакції перестановкою ряду статей, тому надано перевагу типовішому списку і в той же час досить справному і давньому. Нумерація статей розглядалася як корисний робочий прийом у виданні, тому не було визначено місця, де будуть розставлені номери статей – на полях або в тексті. Після довготривалих міркувань було вирішено не поміщати їх в текстах, а обмежитися однією звідною таблицею в кінці тому.

В видавництво АН СРСР перший том було здано 28 січня 1938 р., а в травні 1939 р. було підписано Б. Д. Грековим до друку⁴⁷. В березні 1940 р. вийшли перші екземпляри⁴⁸. У передмові до першого тому Б. Д. Греков зазначив, що найбільша заслуга при підготовці цього тому належить М. Ф. Лаврову, В. П. Любимову та Г. Л. Гейермансу⁴⁹. І дійсно, саме цими істориками була проведена найважча робота з підготовки, упорядкування, а потім звірки та коректури. Адже після того, як том потрапив до видавництва, він там пролежав близько року, за цей час деякі сторінки були пошкоджені та прийшлося відновлювати тексти⁵⁰.

Вказуючи власні погляди Б. Д. Греков зазначав, що «видання Правди Руської є лише початком великої роботи з видання законодавчих пам'яток»⁵¹. Утім саме цей початок був найбільш складним, тому історик прагнув виконати це завдання «продумано та з максимальною точністю»⁵², оскільки за його словами «не дивлячись на величезну роботу пророблену попередниками, не можна сказати, що тут зроблено все, що можна було б зробити»⁵³. Для цього і проводилися наради та засідання, на яких «заслуховувалися думки широкого кола наукових працівників та їх критика»⁵⁴. Б. Д. Греков зазначав, що «без цього ми не ризикуватимемо виступати зі своєю працею в заключному вигляді»⁵⁵.

Як уже зазначалось, В. П. Любимов присвятив все своє життя дослідженню «Правди Руської», і тому не дивно, що в істориків виникає питання, чому після нього залишилось лише декілька статей і немає монографічного дослідження, або ж хоча б його рукопису. Проте, у фонді М. Тихомирова зберігається лист В. П. Любимова, в якому мова йде про рукопис його монографії та про те, що М. М. Тихомиров вже ознайомився з першим розділом цієї праці⁵⁶. Отже, робота В. П. Любимова – не вигадка істориків, а реально існуюча праця. Проте доля цієї монографії не з'ясована. Тому дане питання потребує подальшого студювання та дослідження.

-
- ¹ Валк С. Н. Русская Правда в отечественных исследованиях середины XIX– первой половины XX века. Подготовительные фрагменты // Валк С. Н. Избранные труды по историографии и источниковедению: Научное наследие / РАН, Отделение истории, АК и др. [Отв. ред. В. Н. Гинев]. – СПб.: Наука. С.-Петербург. отделение, 2000. – С. 339–411.
- ² Черепнин Л. В. Памяти С. Н. Валка // Черепнин Л. В. Отечественные историки XVIII–XX вв.: Сборник статей. – М.: Издательство «Наука», 1984. – С. 245.
- ³ Там же. – С. 245.
- ⁴ Див.: Додаток.
- ⁵ Див.: Блащук С. Незакінчена студія «Історіографія Руської Правди» в контексті творчої спадщини С. Н. Валка // Історіографічні дослідження в Україні. – Вип. 19. – К.: Інститут історії України НАН України, 2008. – С. 115–131.
- ⁶ Научно-исследовательский архив Санкт-Петербургского Института истории Российской Академии наук. – Ф. 297. С. Н. Валк – Оп. 1. – Д. 173. Письма С. Н. Валку. – Л. 6–7, 23–28.
- ⁷ Там же. – Л. 10.
- ⁸ Там же. – Л. 11.
- ⁹ Там же. – Л. 12–14 об.
- ¹⁰ Там же. – Л. 15–19 об.
- ¹¹ Там же. – Л. 20–22 об.
- ¹² О. Г. Пивоварова. Историко-педагогическая деятельность М. М. Богословского // Отечественная история. – 2005. – № 5. – С. 151.
- ¹³ Там же. – С. 157.
- ¹⁴ Архив Российской Академии наук. – Ф. 636. Богословский Михаил Михайлович (1867–1929), академик, историк – Оп. 1. Научные труды – Ед. хр. 53. «Русская Правда как источник права». Пробная лекция читаная в Московском университете. Авторграф. – 1898 г. – Л. 4.
- ¹⁵ Неберекутина Е. В., Сафонова Т. В. Дневник М. М. Богословского // Археографический ежегодник за 2000 год. – М., 2001. – С. 273.
- ¹⁶ Тихомиров М. Н. Дорога в историческую науку // Новое о прошлом нашей страны. [Сборник статей] Памяти академика М. Н. Тихомирова. – М.: Издательство «Наука» 1967. – С. 7.
- ¹⁷ Любимов В. П. Палеографические наблюдения над Троицким списком Русской Правды // Доклады Академии Наук СССР – 1929 / Отв. редактор С. Ф. Платонов. – Л.: Издательство Академии наук СССР, 1929. – № 6. – С. 109–114.
- ¹⁸ Русская Правда по спискам Академическому, Карамзинскому и Троицкому./ Под ред. Б. Д. Грекова. – М.-Л.: Соцэргиз, типография «Печатный двор». – 1934. – С. 26–27.
- ¹⁹ Любимов В. П. Палеографические наблюдения над Академическим списком Русской Правды // Историк-марксист. – 1938. – С. 156–161.
- ²⁰ Любимов В. П. Смерд и холоп // Исторические записки / Отв. редактор Б. Д. Греков. – М., 1941. – С. 66–83.
- ²¹ Див.: Додаток.
- ²² АРАН. – Ф. 1577. Институт истории АН СССР. – Оп. 5. Переписка – Ед. хр. 58. Письма академика Грекова Б. Д. и профессора Юшкова С. В. в дирекцию Института об организации работы по исследованию и изданию «Русской Правды». 09. 08. 1936 – 10. 09. 1936. – Л. 5.
- ²³ См.: Из отчета Института истории за 1924–1925 академический год // Ученые записки Института истории. – Т. 3. – М., 1929. – С. 391; Любимов В. П. Об издании «Русской Правды» // Проблемы источниковедения. – М.-Л., 1936. – Сб. 2. – С. 303.

- ²⁴ НИА СПбИИ РАН. – Ф. 297. – Оп. 1. – Д. 173. – Л. 12.
- ²⁵ Там же. – Л. 10.
- ²⁶ Там же. – Л. 12 об.
- ²⁷ Там же. – Л. 12 об.
- ²⁸ Санкт-Петербургский филиал архива Российской Академии наук. – Ф. 133. Археографическая Комиссия АН СССР. – Оп. 1. – Д. 1492. Протоколы июньского совещания по «Русской Правде». 1.01.1937 г. – 31.12. 1937 г. – 138 л.
- ²⁹ НИА СПбИИ РАН. – Ф. 297. – Оп. 1. – Д. 173. Письма. – Л. 13 об.
- ³⁰ Там же. – Л. 13 об.
- ³¹ АРАН. – Ф. 1577. – Оп. 5. – Ед. хр. 58. – Л. 6.
- ³² НИА СПбИИ РАН. – Ф. 297. – Оп. 1. – Д. 173. Письма. – Л. 13 а.
- ³³ Там же. – Л. 13 а.
- ³⁴ Там же. – Л. 13 а об.
- ³⁵ Валк С. Н. Археографическая деятельность академика М. Н. Тихомирова // Валк С. Н. Избранные труды по археографии: Научное наследие / АН СССР, Отделение истории, АК и др. [Предисл. М. П. Ирошников]. – СПб.: Наука. С.–Петербург. отделение, 1991. – С. 248.
- ³⁶ СПб ФАРАН. – Ф. 133. – Оп. 1. – Ед. хр. 1466. Стенограммы совещаний по изданию «Русской Правды». – Л. 4.
- ³⁷ Там же. – Л. 5.
- ³⁸ Любимов В. П. Смерд и холоп // Исторические записки / Отв. редактор Б. Д. Греков. – М., 1941. – С. 67.
- ³⁹ Там же. – С. 67
- ⁴⁰ Правда Русская / Под общей редакцией Б. Д. Грекова. – М.; Л.: Издательство АН СССР, 1940. – Т. I: Тексты. – С. 30.
- ⁴¹ Правда Русская / Под общей редакцией Б. Д. Грекова. – М.; Л.: Издательство АН СССР, 1963. Т. II: Комментарии. – С. 821–831.
- ⁴² Сыромятников Б. Русская Правда. Рецензия. // Советское государство и право. – 1940. – № 7. – С. 144.
- ⁴³ Рожков Н. А. Исторические и социологические очерки. Сб. статей. – М., 1906. – Ч. II. – С. 81.
- ⁴⁴ Стратонов И. А. К вопросу о составе и происхождении краткой редакции Русской Правды. – Казань: 1-я Гос. тип., 1920. – С. 5.
- ⁴⁵ Карский Е. Ф. Русская Правда по древнейшему списку: Введение, текст, снимки, объяснения, указатели авторов и словарного состава. – Л.: Изд. АН СССР, 1930. – С. 7.
- ⁴⁶ СПбФА РАН. – Ф. 133. – Оп. 1. – Ед. хр. 1492. – Л. 98.
- ⁴⁷ НА СПбИИ РАН. – Ф. 297. – Оп. 1. – Д. 173. Письма. – Л. 14 об.
- ⁴⁸ Там же. – Л. 14 об.
- ⁴⁹ Правда Русская / Под общей редакцией Б. Д. Грекова. – М.; Л.: Издательство АН СССР, 1940. – Т. I: Тексты – С. 10.
- ⁵⁰ РГАЛИ. – Ф. 1932. Лазаревский Иван Иванович (1880–1948), историк искусства, художник-полиграфист. – Оп. 1. – Ед. хр. 28. Письмо академика Б. Д. Грекова И. И. Лазаревскому и издательству Академии Наук СССР о подготовке к изданию «Правды Русской». – 19 декабря 1937 – 17 октября 1939. – Л. 1.
- ⁵¹ СПб ФАРАН. – Ф. 133. – Оп. 1. – Ед. хр. 1466. – Л. 2.
- ⁵² Там же. – Л. 2.
- ⁵³ Там же. – Л. 2.
- ⁵⁴ Там же. – Л. 2.
- ⁵⁵ Там же. – Л. 2.
- ⁵⁶ АРАН. – Ф. 693. Тихомиров Михаил Николаевич (1893–1965), историк, академик АН СССР (1953), действительный член Польской АН (1959). – Оп. 4. Переписка. – Ед. хр. 353. Тихомиров Михаил Николаевич. Любимов Викторин Павлович. Письма М. Н. Тихомирову. Москва. – 27 марта 1950 г. – Л. 1.

ПУБЛІКАЦІЯ ДОКУМЕНТІВ

«7» июня 1945 г.

С. Н. Валку.

Дорогой Сигизмунд Натанович.

Согласно вашего письма от 14 мая, посылаю Вам, как материал для Вашей работы, мою записку «К истории подготовки академического издания Правды Русской». Записка составлена мною по воспоминаниям и некоторым письменным материалам.

Копию записки одновременно передаю Б. Д. Грекову и А. И. Андрееву.

Ваш В. Любимов

Приложения: копия письма Археографич. Комиссии АН СССР от 14 ноября 1928 г. и Записка «К истории подгот.[овки] акад.[емического] изд.[ания] «Правды Русской»».

В. Л.[любимов]

Москва 34, ул. Кропоткина, д. 38, кв. 8.

«7» июня 1945 г.

В. П. Любимов.

Из истории подготовки академического издания «Русской Правды»

Как мне приходится слышать от С. Ф. Платонова, А. И. Андреева, Б. Д. Грекова, вопрос о подготовке нового полного издания текстов Правды Русской не раз поднимался в Археографической Комиссии как до 1917 г., так и после, но останавливала громадность и сложность работы. При советской власти такое издание давно числилось, как одно из очередных, что, между прочим, видно из заметки Б. Д. Грекова, напечатанной в 1924 г. в журнале «Борьба классов» № 1-2, 1924 (Стр. 375).

Независимо от этого, в том же 1924 году вопрос этот отчасти затрагивался в Москве. 1 декабря 1924 г. в заседании секции русской истории (РАНИОН) мною был прочитан доклад о Троцком списке Правды, в сравнении со списками Синодальным XIII в. И некоторыми др.[угими] списками XV–XVI вв. на основании изучения подлинников, при чем оказалось, что Троицкий сп.[исок] до тех пор в ряде мест читался неправильно. При этом мною была представлена моя копия списка и предложены новые приемы для издания. Заседание происходило под председ.[ательством] академ.[ика] М. М. Богословского (присутствовали С. В. Бахрушин, С. Б. Веселовский, Ю. В. Готье, М. К. Любавский, А. Н. Филиппов, А. И. Яковлев, Н. М. Дружинин, А. А. Новосельский и др.[угие]).

Но ни в Ленинграде, ни в Москве долго еще никаких практических шагов к новому изданию Правды не предпринималось, и моей работы я не мог нигде напечатать.

Только осенью 1928 г. Археографическая Комиссия Академии наук СССР приступила, наконец к подготовке издания, образовав для этого особую подкомиссию под председ.[ательством] акад.[емика] Е. Ф. Карского, секретарем подкомиссии был Б. Д. Греков. Кроме них в подкомиссию с самого начала были включены: М. М. Богословский, Г. П. Васенко, В. Г. Гейман, А. Е. Пресняков, М. Д. Приселков, И. И. Яковкин.

Подкомиссия имела 7 заседаний – 28 сентября, 18 октября, 14 ноября¹⁰, 15 декабря 1928 г.; 2 февр.[аля], 6 и 7 марта 1929 г. за это время подкомиссия сама включила в число своих членов также следующих лиц: С. В. Юшков, акад. М. Н. Сперанский,

¹⁰ В протоколе этого заседания опечатка: вместо «24 ноября» следует читать «14 ноября».

В. П. Любимов, Д. Н. Егоров, Ю. В. Готье, акад. М. К. Любавский и акад. Д. М. Петрушевский.

Из членов подкомиссии, однако, только двое были заняты непосредственно работой по подготовке текстов – акад. Е. Ф. Карский и В. П. Любимов. Но Е. Ф. Карский взял на себя подготовку одного Синодального сп. (с подведением к нему вариантов из некот. списков), фактически готовил свою отдельную работу, не задаваясь и не беря на себя инициативы по плану всего издания в целом и даже не ставя этого вопроса. (Отдельно его работа вышла в 1930 г.).

Практически для задуманного издания за время действия подкомиссии было сделано следующие:

1) Сотрудником Госуд.[арственного] Историч.[еского] Музея в Москве Н. П. Поповым, по поручению Подкомиссии, была проведена работа по выявлению списков Правды среди рукописей этого Музея.

2) Также, по поручению Подкомиссии, С. К. Богоявленским было просмотрено в Московском Архиве древних актов собрание Мазурина, причем ни одного списка Правды обнаружено не было.

3) Мною была проделана работа по выявлению списков Правды в Госуд.[арственной] Библиотеке СССР им.[ени] [В. И.] Ленина в Москве и представлены краткие описания рукописей.

4) Мною представлено исследование о Троицком списке Правды в связи с общим обзором сборников «Мерило Праведное» (в трех частях: исследование, текст Правды, приложения – извлечения из Мерила, таблицы и проч.[ее]). Результат работы нескольких лет.

5) Мною представлены также тексты списков Правды Московского Академического I, Чудовского I с краткими описаниями рукописей и сведений о Румянцевском кратком сп.[иске].

В четырех заседаниях читались научные доклады:

а) 14 ноября 1928 г. С. В. Юшковым доклад «О правосудии митрополищем» (напеч.[атаном] в «Летописи зан.[ятий] Археограф.[ической] Комиссии» XXXV, Л., 1929.);

б) 15 дек.[абря] 1928 г. П. А. Аргуновым – О закупничестве по Р.[усской] Правде в связи с научным ее изданием;

в) 6 марта 1929 г. В. П. Любимовым – О Троицком сп.[иске] Правды (краткое извлечение из доклада, напеч.[атаном] в «Докладах Академии наук». – в № 6. – 1929);

г) 7 марта 1929 г. В. П. Любимовым – о плане и основных положениях классификации списков Правды (содержание доклада потом частично вошло в мою статью «Об издании Русской Правды» в «Проблемах источниковедения» II, 1936, и в статью «Списки Правды Русской» в 1 т.[оме] академич.[еского] изд.[ания] Правды [Русской] – в частности, мною в этом докладе уже устанавливалось три группы пространных списков с перестановкой против Калачова Пушкинской группы перед Карамзинской).

Из четырех указанных докладов только два последние, т. е. только мои доклады, касались непосредственно издания.

Казалось, что работа по подготовке издания, наконец, могла пойти. С самими лучшими напутствиями я уезжал после докладов из Ленинграда. Но вместо того – работы были приостановлены, и подкомиссия по подготовке издания, насколько мне известно, больше не собиралась¹¹.

¹¹ По заседании 6 и 7 марта 1929 г., возможно, не составлено было и протоколов, ибо протокол каждого заседания приготавливался к следующ.[ему] заседанию, на котором он читался и

Произошло так потому, что было решено подождать с нашим изданием до выхода украинского издания текстов Правды, подготовка к которому была предпринята Украинской Академией наук почти одновременно с нами. Украинская Академия поручила это дело С. В. Юшкову, и под его руководством приблизительно с начала 1929 г. энергично работали его сотрудники – П. А. Аргунов (в Ленинграде в 1928–29 гг., а потом и в Москве), А. Д. Сидельников и А. А. Шемшурин (в Москве) отчасти и Н. П. Попов. С. В. Юшков, как он говорил, надеялся уже осенью 1929 г. выпустить в свет, если не все, то часть издания.

Со стороны Археографич.[еской] Комиссии Академии наук СССР были предприняты попытки объединить работы с тем, чтобы было выпущено общее издание двух Академий, что, однако не удалось.

Так как украин.[ское] издание не вышло ни в 1929 ни в нач.[але] 1930 г., и подготовка его явно затянулась, то я возбудил перед Археографической Комиссией вопрос о напечатании, по крайней мере, моей работы о Троицком сп.[иске] вместе с текстом его (представл.[ял] еще в конце 1928 г.). К тому времени эта работа получила уже оценку: в частности она была премирована ЦЕКУБУ (постановл.[ение] от 13 апреля 1930 г.), а еще ранее (в февр.[аля] 1929 г.) послужила основанием к приему меня в действительные члены Общества истории и древностей Российских. Возбужденный мною вопрос обсуждался в конце апреля 1930 г. в особом совещании об очередных изданиях Академии наук (с участ.[ием] Б. Д. Грекова, Д. М. Петрушевского, М. С. Грушевского и др.). Было постановлено мою работу напечатать; это однако, так и не осуществилось.

Но если работы Подкомиссии 1928 г. пока сами по себе остались безрезультатными, то зато они послужили отчасти для других изданий. Так, в издании Синодальн.[ого] сп.[иска] Карского среди вариантов использован Моск.[овского]-Академич.[еского] I (МАI), по моей копии, послан мною в Археограф.[ическую] Комиссию в 1929 г. (о чем у меня имеется письмо Е. Ф. Карского с выражением благодарности). С всех выявленных Н. П. Поповым и мною в Москве списках Правды было сообщено С. В. Юшкову, и списки эти использованы в его издании (см.[отрите] об этом «Проблемы источниковедения» II, с. 308, прим.[ечание] 1; академич.[еское] изд.[ание] Правды Русской, I, с. 14).

Только, наконец, письмом от 21 июня 1933 г. Б. Д. Греков уведомил меня, что Академия наук СССР, «собирается самостоятельно издать Русскую Правду» («самостоятельно», т. е. без Украинской Академии наук – В. Л.), и что мне предлагается взять на себя текст с вариантами. 15 октября был заключен со мною на этот предмет письменный договор (с подписью С. Г. Томсинского).

Письмом от 30 декабря 1933 г. я сообщил в Археографическую Комиссию, что почти закончил выявление списков Правды, и представил статью «Об издании Русской Правды» с изложением общего предполагаемого мною плана издания (статья напечат.[ана] через 2 ½ года в «Проблемах источниковедения», II, 1936).

Дальнейшей моей работой 1934–1935 гг. была, главным образом, выработка классификации списков Правды Русской, что занимало меня целый ряд лет и перед тем. Теперь я вплотную подошел к построению классификации на основе изучения рукописей в целом, т. е. изучения полностью содержания кормчих, сборников, летописей.

Но мне очень мешало то, что я был еще связан некоторыми обязательствами по работам для других учреждений (Общество политкаторжан, Литературный музей

утверждался. К заседанию же 7 марта протокол предыдущего дня готов не был, и Б. Д. Грековым сообщено было, что он представит к след.[ующему] заседанию сразу два протокола за 6 и 7 марта, но следующего заседания не было.

им.[ени] [М.] Горького). Только в сентябре 1934 г. мне удалось полностью закончить и сдать те работы.

В конце октября 1934 г. я приехал в Ленинград, где и пробыл месяц с лишком, работал по подготовке издания: 10 ноября читал доклад о плане издания в общем собрании сотрудников Историко-Археографического Института (присутств.[ал] также И. И. Яковкин).

В начале 1935 г. дело с подготовительными работами (выявление списков, классификация с распределением списков по ней, приемы работы) было в таком положении, что стало возможным ввести в работу и других лиц. В феврале 1935 г. вошел в работу Г. Е. Кочин, в марте Н. Ф. Лавров, в апреле М. Н. Тихомиров, осенью 1935 г. Г. Л. Гейрманс.

17 апреля 1935 г. мною была представлена полная классификация списков Правды, которую, однако, пришлось осенью 1935 г. дополнить списками, обнаруженными мною в Егоровском и Овчинниковском собраниях (собрания эти до августа 1935 г. не были доступны).

25 июня 1935 г. в Москве (на моей квартире) состоялись совещания по вопросам издания в составе – Б. Д. Греков, Н. Ф. Лавров, В. П. Любимов, М. Н. Тихомиров. На совещании были приняты основные положения приемов работы и распределены списки.

В дальнейшем на мне лежала подготовка списков, порученных лично мне, так и общее работы по составлению проектов транскрипции, выборки и сводки вариантов, порядка расположения снимков, формы описания рукописей и проч.[ее], а равно и по рассмотрению многих частных вопросов. При этом в процессе работы не раз выяснялась необходимость разных изменений и дополнений.

В июле 1935 г. в Ленинграде по консультациям с филологами (с акад.[емиками] Б. М. Любуновым и С. П. Обнорским) была принята система отметки очень мелких различий текстов. Но система эта мало подходила к нашему изданию, охватывающему большое количество рукописей. В ноябре мною был представлен подробный проект инструкции к упрощению и сокращению вариантов, который рассматривался на совещании 14 декабря 1935 г. в Ленинграде при участии как историков, так и филологов. В результате и была принята инструкция, поведшая к упрощению и большей компактности издания. (По деталям имели место, кроме того, отдельные консультации с акад.[емиком] С. П. Обнорским и Б. А. Лариным). В последствии, при окончательной работе Н. Ф. Лаврова (с участием [Г. Л.] Гейрманса) по сводке вариантов в 1937 г. внесены были еще дальнейшие сокращения по этому предмету (при согласовании и тут в отношении филологич.[еских] вопросов с акад.[емиком] С. П. Обнорским).

Через мой предварительный просмотр проходили все тесты и описания, подготовленные сотрудниками; по многим из них мною представлялись замечания к исправлениям, дополнениям и т. д. В последней стадии подготовки издания мною просматривались и корректуры не только мои, но и некоторых текстов, подготовленных другими сотрудниками.

Окончательная же редакционная обработка текстов и описаний и корректура были выполнены Н. Ф. Лавровым и Г. Л. Гейрмансом. При этом ими дважды была произведена сверка текстов (как основных, так и вариантов) по рукописям, для чего они приезжали в Москву. Первая сверка была сделана в конце 1937 г. до сдачи в печать, а вторая в корректуре – в конце 1938 г. в Москве в этот и другой раз им пришлось пробыть не менее, чем по месяцу.

О распределение текстов Правды при подготовке издания между сотрудниками сказано в 1 т. издания (стр. 9–10). Там же указано о составлении Б. А. Романовым

указателя к текстам. Непосредственная же работа по общему приведению всего издания в тот вид, как оно вышло, пала, как это уже видно из сказанного, главным образом на трех лиц (см.[отрите] стр. 10 предисловия).

Важнейшие вопросы, не исключая и многих важных частных, во всех стадиях подготовки издания вплоть до выхода в свет книги разрешались при непосредственном участии Б. Д. Грекова. Я по такого рода вопросам посылал мотивированные записки или письма (с выражением моего мнения) не только сотрудникам, но и самому Борису Дмитриевичу, а когда удавалось встретиться, то и беседовал с ним, при его приездах в Москву; еще более непрерывном и тесном личном общении с Б. Д. Грековым был в Ленинграде Н. Ф. Лавров.

В заключение надо сказать, что помимо указанных совещаний по вопросам подготовки издания (10 ноября 1934 г. в Ленинграде, 25 июня 1935 г. в Москве, 14 декабря 1935 г. в Ленинграде) имели место ряд и других совещаний в Ленинграде, из которых самое большое происходило в июне 1937 г., когда 1 том издания в рукописи был близок к завершению. Совещание продолжалось три дня (19–21 июня). Участвовали историки и филологи из Ленинграда и Москвы. Проходило, как и другие совещания под пред.[седательством] акад.[емика] Б. Д. Грекова. С приготовленным I томом издания подробно ознакомили собравшихся в своих докладах Н. Ф. Лавров и Г. Е. Кочин. (Я на совещание не приехал). Работа наша получила в целом весьма благоприятную оценку.

Лица, участвовавшие в совещании за период подготовки I тома названы в предисловии к I тому: И. А. Андреев, С. Н. Валк, С. Б. Веселовский, В. Г. Гейман, Б. А. Ларин, акад.[емик] Б. М. Ляпунов, Н. А. Максимейко, акад.[емик] С. П. Обнорский, акад.[емик] А. С. Орлов, М. Д. Приселков, Б. А. Романов, С. Н. Чернов (предисл.[овие] стр. 10). Но в совещании 19–21 июня 1937 г. присутствовал ряд и других лиц.

Отдельно следует сказать об известном специалисте по Р.[усской] Правде Н. А. Максимейко, старейшим историке русск.[ого] и украинск.[ого] права. Он прибыл по вызову Института истории из Харькова, опоздав на само совещание. Но оставался около недели в Ленинграде, специально изучая все материалы-тексты, классификацию списков Правды [Русской] и проч.[ее] и вполне одобрил подготовленное издание.

В издательство Академии наук первый том был сдан 28 января 1938 г. Осенью 1938 г. было преступлено к набору. В мае 1939 г. весь том уже был подписан Б. Д. Грековым к печати. Но затем набор пролежал до февраля 1940 г. В феврале, наконец было преступлено к печатанию. В типографии дежурили Н. Ф. Лавров и Г. Л. Гейерманс (что, между прочим было нужно для некоторых исправлений, т. к. в наборе некоторых страниц за 10 месяцев кое-где отпали буквы у краев набора). В марте 1940 г. вышли первые экземпляры книги (см.[орите] газ.[ету] «Известия» от 8 марта 1940 г.), в мае 1940 г. книга поступила в продажу.

Мне кажется, что в 3 т. нашего издания надо сказать о смерти [Н. Ф.] Лаврова и [Г. Л.] Гейерманса и поместить краткие биографические сведения о них, отметив их большую работу по подготовке издания. / О [Н. Ф.] Лаврове сказать и то, что в июле-августе 1941 г. он приложил труд к делу обороны Ленинграда своей работой на подступах к Ленинграду, как о том можно судить по письму его ко мне от 17 августа 1941 г. (Копия письма [Н. Ф.] Лаврова послана мною 24 мая 1945 г. К. Н. Сербиной).

В. Любимов

НА СПБ ИИ РАН. – Ф. 297. Сигизмунд Натанович Валк. – Оп. 1. – Ед. хр. 173. – Л. 9–14 об.